

نامه‌های هنینگ و تقی‌زاده

سید احمد رضا قائم مقامی

هیچ‌گاه نیز ظاهراً تألیف نشد و خبری از کم و کیف آن به گوش نرسید یا در جایی ثبت نشد.^۲ تنها چند صفحه از این «فرهنگ» را مرحوم افشار در مجلهٔ ایرانشناسی دانشکدهٔ ادبیات دانشگاه تهران (۱۳۵۰) از اوراق مرحوم تقی‌زاده چاپ کرده که در ضمیمهٔ کتاب حاضر نیز چاپ عکسی شده است.

نامه‌های هنینگ و تقی‌زاده فهرست‌های پایانی خوبی نیز دارد، گرچه بهتر می‌بود که این فهرست‌ها قدری منظم‌تر و یکدست‌تر فراهم می‌شد و اگر مثلاً برای بعضی افراد اسم کوچک و بزرگ با هم ذکر شده، این نکته در مورد همه رعایت شود (بهتر بود همین کار در پاورقی‌های کتاب هم رعایت شود). به علاوه بهتر می‌بود که فهرست‌ها، یا به اصطلاح امروز نمایه‌ها، فقط فهرست نام‌های مذکور در نامه‌ها باشد و چند صفحهٔ اول کتاب را شامل نشود. همین‌جا باید گفت که یک دو اشتباه که در خواندن نام‌ها در نسخهٔ انگلیسی هست، در نسخهٔ فارسی رفع شده، مانند نام هیپارخوس،^۳ ولی یک اشکال بد نیز در آن هست و آن تقدیم حرف «هـ» بر «واو» به شیوهٔ عربی است که دارد عمومی می‌شود و باید هرچه زودتر چاره‌ای برای آن پیدا کرد.

در مقدمهٔ مرحوم افشار از موضوعات کلی مندرج در این نامه‌ها، که گاهی علمی است و گاهی دربارهٔ اقدامات و تمهیدات برای کارها یا سفرهای علمی و گاهی دربارهٔ احوال شخصی، سخن گفته شده و ما اینجا به ذکر مطالب بیش‌تر از آن نیازمند نیستیم. دربارهٔ بعضی جهات اهمّیت این نامه‌ها نیز در همان مقدمه مطالبی هست و این دست ما را برای بیان بعضی مطالب دیگر باز می‌کند.

بسیاری از این نامه‌ها دربارهٔ فرهنگ لغتی است که ذکر آن گذشت و از لابه‌لای آن درمی‌یابیم که استاد هنینگ قصد داشته فرهنگی نیز برای متون مانوی بنویسد (ص ۴۴-۴۵). این فرهنگ هم هیچ‌گاه نوشته نشد و کار هنینگ در این باره محدود ماند به لغت‌نامه‌هایی که در پایان متن‌های مانوی مصحح او به چاپ رسیده و فهرستی بالنسبه کوتاه از لغات پهلوی اشکانی و ساسانی که امروز در مجموعهٔ مقالات او به دست است.

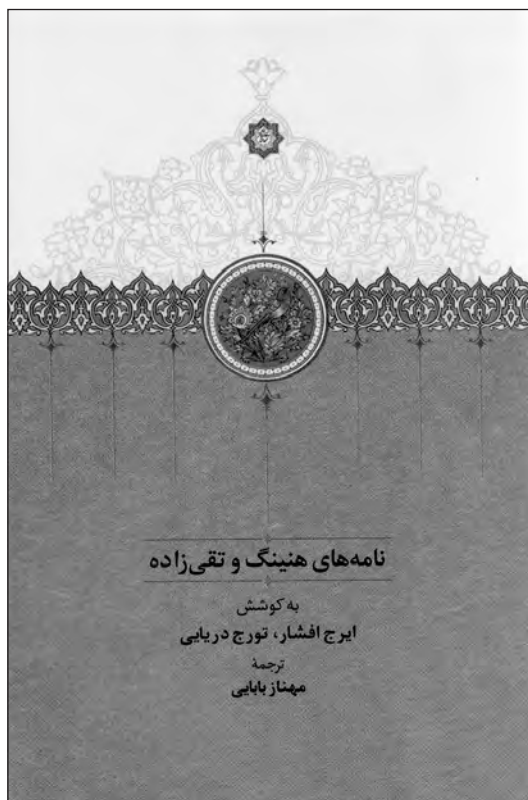
آنچه در اینجا بیش‌تر مد نظر ماست و ممکن است همچون

نامه‌های هنینگ و تقی‌زاده، به کوشش ایرج افشار و تورج دریایی، ترجمهٔ مهناز بابایی، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار و سخن، ۱۴۰۱، ص ۳۸۲.

والتر برونو هنینگ (۱۹۰۸-۱۹۶۷ م)، استاد پروسسی زبان‌های ایرانی پیش از اسلام که در زمان جنگ دوم مجبور به مهاجرت به انگلستان شد و در اواخر عمر به آمریکا رفت و در آنجا به مرگی مفاجا و دردناک مُرد، احتمالاً بزرگ‌ترین دانشمندان قرن گذشتهٔ میلادی در شناخت زبان‌های ایرانی، علی‌الخصوص زبان‌های ایرانی نامبردار به زبان‌های ایرانی میانه، بود. سید حسن تقی‌زاده (۱۲۵۵-۱۳۴۸ ش)، رجل سیاسی و عالم جامع‌الاطراف و دانشمند کم‌نظیر در مسائل گاه‌شماری ایرانی، نیز از بزرگ‌ترین دانشمندان ایرانی در همان قرن بود و شاید چنانکه از مرحوم غلامحسین صدیقی، با وجود اختلاف مشرب میان این دو مرد، نقل کرده‌اند، بزرگ‌ترین دانشمند ایرانی پس از خواجه نصیرالدین طوسی.

کتابی که در اینجا به اختصار معرفی خواهد شد مشتمل است بر بعضی از مکاتبات این دو دانشمند در موضوعات علمی و احوال شخصی در فاصلهٔ ۱۳۱۵ تا ۱۳۴۵ ش که مع‌الاسف ناقص است و آنچه در آن مندرج است بیش‌تر از استاد هنینگ است. مرحوم افشار، یکی از مدوّنان کتاب، اظهار امیدواری کرده که با به دست آمدن اسناد به‌جامانده از هنینگ روزی بتوان این مجموعه را کامل‌تر کرد.

کتاب پیش‌تر به زبان انگلیسی، زبان اصلی نامه‌ها، چاپ شده بود^۱ و اینک به ترجمه‌ای خوب و با اغلاط چاپی بسیار کم به فارسی نیز در دسترس است. جز متن نامه‌های این دو دانشمند، کتاب همچنین محتوی است بر سال‌شمار زندگی آن دو و مقدمه‌هایی از مرحوم افشار و آقای دریایی، تصویر نامه‌ها و اسنادی که عمدتاً عبارت‌اند از نامه‌های تقی‌زاده برای جلب حمایت مالی دولتمردان برای پیش‌بردن و چاپ فرهنگ ریشه‌شناختی یا اشتقاقی که هنینگ قرارداد تألیف و چاپ آن را به پایمردی‌ها و وساطت‌ها و یاری‌های مستمر تقی‌زاده با دولت ایران بسته بوده و

ب) یادکردهایی از محققان و کاربه‌دستان غربی و ایرانی
 نامه‌ها متضمن یادکردهای خوب و بد از بعضی محققان یا کاربه‌دستان غربی و ایرانی نیز هست. از بین اینان مخصوصاً پیداست که استاد هنینگ به کسانی چون رومان گیرشمن، ریچارد فرای و والتر هینتس نظر خوبی نداشته و در عوض از کسانی مانند کورت اِردمان، مجتبی مینوی و احسان یارشاطر با احترام سخن گفته است. ولادیمیر مینورسکی، با آنکه مورد احترام این دو محقق بوده، از آن جهت که ظاهراً در راه تأسیس «مجموعه کتیبه‌های ایرانی» سنگ انداخته بوده، مورد سرزنش استاد هنینگ واقع شده است (ص ۱۸۲). محمدتقی مصطفوی، باستان‌شناس معروف، نیز به جهت مانند همین سنگ‌اندازی‌ها از انتقاد او بی‌بهره نمانده است و چنین است حال علی اصغر حکمت، که لاقیدی او در کنگره استانبول هنینگ را سخت آزرده ساخته بوده است (ص ۱۴۱).

درهرحال، آنچه ممکن است از جهت داوری‌های این دو دانشمند درباره دیگران در این کتاب قابل توجه باشد، ذکر این افراد و جنبه‌هایی از خلق و خوی یا کار ایشان است: مارتین اشپرنگلینگ (صص ۸۰، ۱۱۲)، برنهارد گایگر (ص ۸۵)، پاول هرن (ص ۱۰۳)، مجتبی مینوی (صص ۱۰۶، ۱۱۶)، احسان یارشاطر (صص ۱۰۸، ۱۳۵، ۱۶۰، ۱۷۰)، ویلیام تارن و کتاب اسکندر او (ص ۱۱۴)، آرتور جان آربری (ص ۱۱۶)، ان لمتون (ص ۱۱۶)، علی سامی (ص ۱۲۲)، محمدتقی مصطفوی (ص ۱۲۲)، یحیی ماهیارنوبی (صص ۱۳۹، ۱۴۳، ۱۵۱)، علی اصغر حکمت (ص ۱۴۱)، آندره ماریک (ص ۱۶۳)، مخبرالسلطنه هدایت (ص ۱۸۳)، کورت اِردمان (صص ۱۸۷-۱۸۸)، ریچارد فرای (صص ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۲۵)؛ نیز ذکر «کاپوس نامه» او در صص ۲۰۹-۲۱۰، ۲۲۲، ۳۰۳، والتر هینتس (ص ۲۳۲)، زکی ولیدی طوغان (۲۳۳)، محمد معین (۲۹۱) و گتورگ مورگنستیرنه (ص ۳۰۱).

داوری بالتسبه منفی استاد هنینگ درباره وضع تحقیقات علمی در دانشگاه‌های امریکارانی نیز می‌توان در همین جا یاد کرد (صص ۸۵، ۸۹، ۲۲۵-۲۲۶). این داوری درباره پرینستون مثبت‌تر است (مثلاً در ص ۲۲۶).

فهرستی راهنما برای خوانندگان کتاب به کار آید، یکی کمک‌های مرحوم تقی‌زاده به استاد هنینگ در کارهای مختلف دانشگاهی است، دیگر بعضی داوری‌های مختصر این دو، علی‌الخصوص استاد هنینگ درباره بعضی محققان و دولتمردان غربی و ایرانی، و سوم فهرستی از موضوعات علمی مورد بحث در نامه‌ها.

الف) یاری‌های تقی‌زاده به هنینگ

مرحوم تقی‌زاده مکرر در مکرر، گاه در مسائل کوچک نیز، در حل مشکلات استاد هنینگ می‌کوشیده است. یاری‌های او به هنینگ قطعاً بیش از آن چیزی بوده که در این نامه‌ها می‌توان یافت، ولی آن قدر را که از همین تعداد نامه‌ها دستگیر می‌شود، می‌توان این چنین فهرست کرد: صفحات ۵۸، ۷۵ (کمک در به دست آوردن منصب دانشگاهی در انگلستان)؛ صفحات ۱۳۰ و ۲۶۹ و چند صفحه دیگر (فراهم کردن تمهیدات خواندن کتیبه‌های فارس و بهبهان و کمک شایان به قالب‌گیری آن‌ها)؛ صفحات ۲۹۹-۲۹۸، ۳۰۳ و صفحات دیگر؛ کمک به جاگیر شدن هنینگ در پرینستون، که آخر الامر ممکن نشد؛ صفحه ۲۳۱: کمک به چاپ فرهنگ خوارزمی.

در همین جا باید یاد کرد از مراحل تأسیس «مجموعه کتیبه‌های ایرانی» (صص ۱۷۱ به بعد) و یاری‌های فراوان مرحوم تقی‌زاده؛ درواقع بدون یاری‌های او چنین مجموعه‌ای پایه‌گذاری نمی‌شد. در متن نامه‌ها اشاراتی نیز به یاری خواستن مرحوم تقی‌زاده از استاد هنینگ برای فراهم کردن فهرستی است از کتاب‌ها و مجلات لازم برای ساختن کتابخانه مجلس سنا. استاد هنینگ فهرستی را تهیه کرده و فرستاده بوده است (صص ۹۸-۱۰۱). درواقع یاری‌های مرحوم تقی‌زاده به استاد هنینگ ثمراتی برای ایران داشته است. از لابه‌لای همین اوراق می‌توان دریافت که استاد هنینگ چه اندازه در خواندن کتیبه‌های ساسانی و پیشبرد مطالعات مربوط به آن‌ها نقش داشته است و اگر نبود اقدامات تقی‌زاده، چنین چیزی ممکن نمی‌شد.

پ) مباحث لغوی و مسائل تاریخی و گاه‌شماری

آنچه برای محققان مطالعات پیش از اسلام ممکن است جالب‌ترین مطالب این کتاب باشد، بعضی مطالب علمی است دربارهٔ مباحث لغوی یا مسائل تاریخی و گاه‌شماری. فهرستی از این موضوعات را در ادامه می‌آوریم: ^۴ اشتقاق نام شهر شهرزور (ص ۳۵)؛ عبارت «داروگ و زگ» در متون مانوی و اینکه نام یک ماه است (ص ۳۸)؛ ستارگان بیابانی (ص ۴۱)؛ معادل کلمهٔ دقیقه در کتاب بندهشن (ص ۴۰)؛ مقایسه شود با معادل فارسی کلمهٔ درجه در یک گفتهٔ ابوریحان: شس یا شش در صفحات ۱۶۹ و ۲۹۴)؛ نام گاه‌نبار آخر، همسپتمیده، و اشتقاق عامیانهٔ آن در کتاب‌های پهلوی (ص ۴۳)؛ تاریخ مرگ مانوی در سندی چینی (صص ۴۶-۴۷، ۲۴۱-۲۴۲)؛ تاریخ مرگ مارشاد اورمزد، که در بین مانویان شرق اهمیتی تقویمی داشته (ص ۵۷)؛ اطلاعات گاه‌شماری در یکی از متون اویغوری مانوی (صص ۶۰-۶۱)؛ اطلاعاتی دربارهٔ روزه‌های مانوی (ص ۶۲)؛ اطلاعاتی دربارهٔ تاریخ تولد مانوی (صص ۶۸-۶۹، ۲۵۳-۲۵۴)؛ اطلاعاتی تقویمی در اسناد چینی مانوی (صص ۲۵۷، ۲۵۹)؛ قس صص ۹۱، ۹۳، ۱۱۰، ۲۶۷-۲۶۶)؛ عبارت «چرز تیرماهی» که در آن تیرماهی به معنای «پاییزی» است، در رسالهٔ خسرو قبادان و ریذک و لوازم گاه‌شمارانهٔ چنین معنایی (صص ۹۵، ۲۶۰-۲۶۱)؛ تاریخ کتیبهٔ شوش و تصحیح اشتباه گیرشمن (صص ۱۰۸، ۲۶۶-۲۶۵، ۳۱۱)؛ تاریخ نامه‌های کهن سغدی (صص ۱۰۹)؛ اطلاعاتی دربارهٔ کتیبهٔ ارمانی (آرامی) نقش رستم (صص ۱۱۰-۱۱۱)؛ کتیبهٔ فیروزآباد، تعلق آن به مهرنرسی و تصحیح اشتباه دیگر گیرشمن (صص ۱۳۰، ۱۴۳)؛ تاریخ یکی از گاه‌نبارها بنا بر روایت ابوریحان و توضیحی دربارهٔ آن (صص ۱۶۷، ۲۹۳)؛ شکل خوارزمی نام گاه‌نبارها بنا بر روایت ابوریحان در آثار الباقیه، به دست دادن شکل درست آن‌ها و تصحیح ضبط‌های چاپ ادوارد زاخو (صص ۱۶۷-۱۶۹، ۲۹۳-۲۹۴)؛ اطلاعاتی دربارهٔ داستان

مرگ مانوی (۲۰۲).

بعضی قرارهای ملاقات که ذکر آن‌ها در نامه‌ها هست، در واقع به قصد بحث دربارهٔ این مسائل یا مسائل مشابه است که در نامه‌ها جز به اجمال و اشاره از آن‌ها چیزی گفته نشده است؛ به عبارت دیگر، مباحثات و مفاوضات این دو دانشمند محدود به این نامه‌ها و نامه‌های دیگری، که احتمال پیدا شدن آن‌ها در آینده هست، نبوده است؛ از مذاکرات شفاهی آن دو اطلاعات چندانی، جز آنچه در مقالات ایشان بروز یافته، به دست نیست و ظاهراً مصاحبان و همکاران مرحوم تقی‌زاده، چون استادان مجتبی مینوی و محمود صنایعی و سید فخرالدین شادمان و غلامحسین مصاحب و احسان یارشاطر نیز که ذکر خیر غالب آن‌ها در این نامه‌ها هست، چیزی از آن‌ها نگفته‌اند یا اگر گفته باشند، نویسنده حاضر از آن بی‌اطلاع است. ■

1. *Scholars and Humanists. Iranian Studies in Henning and Taqizadeh Correspondence (1937-1966)*, ed. by I. Afshar and T. Daryaei, Mazda Publishers.

۲. اگر کسی از بعضی از جزئیات این دو فرهنگ خبردار بوده، احتمالاً مرحوم یارشاطر بوده است. نمی‌دانیم او چیزی دقیق‌تر در این باره در جایی گفته که آگاهی ما را از آن کتاب ناتمام قدری بیشتر کند یا خیر. از میان زندگان شاید فقط استاد مارتین شوارتس در این باره اطلاعی بیش‌تر داشته باشد.

۳. هنوز کلمات ناخوانده در این نامه‌ها هست (در هر دو نسخه انگلیسی و فارسی). شاید رجوع مجدد چندبار به متن نامه‌ها بتواند بعضی ابهامات و ناخوانده‌ها را روشن کند.

۴. داوری دربارهٔ بعضی آرای این دو دانشمند در این موضوعات، جز آنکه احاطه بر مسائل پیچیده گاه‌شماری رامی‌طلبید، گاه مستلزم ذکر آراء یا آثار محققان بعدی نیز هست و آن در این معرفی کوتاه مناسب ندارد؛ بنابراین، ذکر فهرستی از موضوعات علمی مورد اشاره در این کتاب در اینجا کفایت می‌کند.

نشر آریش

هنر حرف حساب زدن

۵۰ قاعدهٔ اساسی برای گفتن و نوشتن مستدل و مؤثر

نویسنده: آنتونی وستن
مترجم: امیرحسین بهرام‌نژاد
ویرایش و بازنویسی: مهدی خسروانی
۲۴۰ صفحه
قطع رقعی و جلد شومیز
چاپ نخست: خرداد ۱۴۰۲

www.arishpublication.com
arishpublication@gmail.com

۰۲۱ - ۶۶۹۰۳۸۱۳
۰۲۱ - ۶۶۴۸۱۶۷۴

@arishpublication
@arishpub

